

LA CONTRIBUCIÓ DE RAFAEL GAY DE MONTELLÀ (1882-1969)
A LA CONSTRUCCIÓ D'ESP AIS SUPRAESTATALS
I TRANSESTATALS:
EL MEDITERRANI LLATÍ I LA Cerdanya

XAVIER OLIVERAS GONZÁLEZ

Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona

The contribution of Rafael Gay de Montellà (1882-1969) to the construction of supra-state and trans-state spaces: the latin Mediterranean and la Cerdanya

Rafael Gay de Montellà (1882-1969) és sobretot conegut per les seves contribucions en dret i jurisprudència i en literatura. L'article analitza un aspecte menys conegut: la seva aportació a la construcció d'espais supraestats i transestats, és a dir d'espais sobreposats a la geografia estatista. En un interessant joc d'escales, teoritzà sobre el Mediterrani llatí i la Cerdanya, participant en aquest darrer espai en la gestió de dos afers transfronterers: la construcció del ferrocarril Ripoll-Ax-les-Thermes i el conflicte per les aigües de l'estany de Lanós.

Paraules clau: Rafael Gay de Montellà, pensament geogràfic, espai supraestatal, espai transestat, Mediterrani, Cerdanya.

Rafael Gay de Montellà (1882-1969) is widely known for his contributions on Right and jurisprudence and for his literature works. In the paper it is analysed an aspect less known: the contribution on the construction of supranational and transnational spaces: the spaces that are overlapped to the statist geography. Within an interesting set of scales, Gay de Montellà theorized about the Latin Mediterranean and Cerdanya. He was also active on the management of two cross-border affairs in Cerdanya: the construction of the train Ripoll-Ax-les-Thermes and the lake Lanoux case.

Keywords: Rafael Gay de Montellà, geographical thought, supranational space, transnational space, Mediterranean, Cerdanya.

1. Introducció

Rafael Gay de Montellà i la seva extensa obra no han estat estudiades tant com es mereixerien (Oller, 1969; Prats, 2005), raó per la qual resten encara molts aspectes poc coneguts i analitzats. Un d'aquests és la seva contribució a la construcció d'espais supraestats i transestats (o transfronterers). Els primers són aquells que apleguen més d'un Estat (i el seu territori), l'exemple paradigmàtic dels quals és la Unió Europea (UE), un espai actualment compost per 27 membres. D'altra banda, els espais transestats estan formats no per la totalitat dels territoris de dos o més estats, sinó només per porcions geogràficament contigües d'aquells estats; travessen, per tant, la frontera entre estats. És el cas de les regions transfrontereres —o euroregions, en el cas europeu— o les macroregions que actualment està impulsant la Unió Europea, però també d'espais com l'Arc mediterrani o la Banana Blava. Respecte d'ambdues formes, Gay de Montellà proposà la formació d'un espai supraestatal mediterrani llatí constituït pels estats europeus occidentals mediterranis (Itàlia, França i Espanya) i, en una escala més petita, contribuï a la construcció d'una Cerdanya transestatal integrada per les parts espanyola i francesa. Tanmateix no emprà mai els termes «supraestatal» i «transestatal», en part perquè llavors el fenomen en si mateix no estava clarament conceptualitzat. Per contra, Gay de Montellà evocà més

aviat els conceptes «internacional», «supranacional» o, en el cas de la Cerdanya, «transpirinenc».

Pot semblar que el Mediterrani llatí i la Cerdanya no tenen res a veure, i que simplement foren dos temes als quals Gay de Montellà dedicà atenció, com a tants d'altres. Malgrat la diferència d'escala, i fins i tot més interessant per aquest fet, ambdós espais tenen en comú la seva articulació per damunt dels territoris estatals, superant i obviant-ne les fronteres. Joan Oller, amic de Gay de Montellà, en un article dedicat a ell i publicat a *Ausa*, deia respecte de la seva temàticament diversa i extensa obra que «traspasà, amb els seus treballs, les nostres fronteres» (Oller, 1969: 113). Aquesta frase pot reflectir igualment el pensament geogràfic i metageogràfic de Gay de Montellà. Aquest *traspasament de les fronteres* té molt de mèrit, sobretot tenint en compte que la metageografia, és a dir l'ordenació i la comprensió de l'espai geogràfic, dominant a Europa des del segle XVI, és aquella que restringeix els raonaments espacials als territoris i límits estatals. Concebre, per tant, espais supraestatals i transestatals fou, i continua sent, una transgressió d'aquella metageografia, sobretot els segons.

La construcció d'aquest tipus d'espais es pot dur a terme seguint línies d'actuació diferents i complementàries, de les quals Gay de Montellà en posà en pràctica algunes. La construcció conceptual és la bàsica, en la qual s'idea l'espai construït (delimitació, caracterització i legitimació). Aquest procés l'aplicà òbviament tant al Mediterrani llatí com a la Cerdanya. Un segon procés consisteix en la creació d'instàncies de governança participades per agents de cada costat de les fronteres els objectius dels quals són comuns i compartits, com en el cas de la Cerdanya en relació a les aigües de l'estany de Lanós i el ferrocarril transpirinenc de Ripoll a Ax-les-Thermes (Acs). En darrer lloc, la construcció d'aquests espais pot venir també del desenvolupament d'equipaments i infraestructures redimensionades en l'àmbit d'aquell espai, o en la defensa del territori redimensionat; en aquesta direcció Gay de Montellà se sumà a la gestació de la línia ferroviària ja esmentada i a la defensa d'un recurs natural com l'aigua i de l'ús que se'n feia.

2. La relació personal de Rafael Gay de Montellà amb la Cerdanya i el Mediterrani

Rafael Gay de Montellà nasqué a Vic el 1882, si bé per raons laborals del seu pare, Trinitat Gay Thomàs, la família aviat es traslladà a Girona. En iniciar els estudis universitaris, el 1898, se n'anà a Barcelona, ciutat on visqué pràcticament tota la seva vida i on morí l'any 1969. Es llicencià en Dret i Ciències Socials el 1904 i a continuació s'especialitzà en qüestions jurídiques i econòmiques, relacionades amb els afers internacionals (dret mercantil, marítim, hidràulic, aeronàutic, migracions...). Exercí d'advocat i tractadista de Dret, àmbits que li donaren un merescut prestigi internacional, i es dedicà igualment a l'escriptura d'assaig i novel·la. Tant en un com en l'altre vessant, escrigué llibres densos de contingut, però amens i substanciosos. Oller (1969: 113) comenta que «era més aviat un comentarista enfocat en un sentit docent [...] que no pas un crític o un creador de fórmules jurídiques». Quant a les llengües, publicà majoritàriament en català i castellà, si bé coneixia i dominava altres idiomes, l'italià, el francès, l'anglès i el grec. D'altra banda, ideològicament es forjà en els ideals de la Renaixença, del

Nomenament de fill adoptiu de Puigcerdà, l'any 1965. Juntament amb en R. Gay de Montellà hi ha l'alcalde de Puigcerdà, Francesc Turiera-Puigbó. Font: Arxiu Comarcal de la Cerdanya.

Noucentisme i de la dreta de la burgesia catalana (Oller, 1969); fins i tot durant les dècades de 1920 i 1930 s'aproximà al feixisme italià, especialment quant al corporativisme com a model econòmic (Roca, 1996). En tot cas, sempre es va considerar un home de la Lliga.

Els vincles familiars li proporcionaren una relació directa amb la Cerdanya, però també amb la vall de Ribes. D'una banda, la seva mare, Josepa Montellà Vila, era filla d'una influent família de Puigcerdà, localitat on disposaven d'una casa a la cèntrica plaça de l'Ajuntament. De l'altra, la seva esposa, Lluïsa Montagut d'Almar —a qui havia conegut arran dels treballs del tren transpirinenc—, procedia de la família propietària de can Montagut de les Pereres, una important casa pairal i explotació ramadera situada a prop de Queixans (terme de Fontanals de Cerdanya) (Camps & Català, 1965). La família Montagut s'havia instal·lat el 1826 a Ribes de Freser, on esdevingueren una de les nissagues més poderoses econòmicament i políticament de la vall de Ribes (Clara, 2005; Mikes, 2004). El seu sogre, Tomàs Montagut Bosch, era també propietari del luxós hotel-balneari Montagut, situat a mig camí de Ribes i Campelles, i de la Companyia Elèctrica de Ripoll (Fort, 2004). Finalment la família Gay Montagut heretà el mas can Montagut, però anys més tard van vendre-se'l, pensant que no els era rendible (Vinyet, 1989).

Gay de Montellà i la seva família passaven els estius a Puigcerdà, fet que solien anunciar les publicacions locals, i on «no mancava cap any», com en deixà constància l'escriptor puigcerdanenc Jaume Bragulat (1969: 96). Residien a casa de la seva mare o, després, en una torre al barri del Golf, al terme de Guils. Des de jove

féu excursions, dibuixà i pintà els paisatges de la Cerdanya i, posteriorment, hi afegí l'escriptura. Com més endavant es mostrarà, a aquest «país únic i original» (Gay, 1964: 8) li dedicà algunes de les seves obres més destacades. Una de les excursions habituals era fins al poble de Portè i l'estany de Lanós, a l'Alta Cerdanya, dels quals en destacava l'Hostal de Mixeta i el paisatge i on li agradava conversar amb en Met, el «barracaire» o «pescador de truites» de Lanós, coneixedor de moltes rondalles dels Pirineus catalans.¹ Aquesta excursió l'havia fet molts cops en companyia del seu amic Joan Oller i del pare d'aquest, Narcís Oller, que, com ell, estieujaven a Puigcerdà.² L'afició per l'excursionisme, el paisatge i l'art no estava limitada només a aquesta comarca, sinó que s'estenia pel conjunt dels Pirineus orientals, des de la vall d'Andorra fins a la plana del Rosselló, terres que també homenatjà amb algunes obres escrites.

Al llarg de la seva vida col·laborà activament en la vida social i cultural de Puigcerdà. Abans de la Guerra Civil escrigué diversos articles per al periòdic local *Ceretania* (publicació apareguda durant 1906-1926 i 1931-1936) i els anys 1952-1962 participà a la programació de Ràdio Puigcerdà (coneguda com «La Veu de la Cerdanya»), de la qual era director el seu amic Josep Vinyet. A *Ceretania* publicà, entre d'altres, sota el pseudònim XYZ —si bé la seva «brillant ploma» el delatava (Bragulat, 1969: 99)—, una sèrie d'articles titulats «Memòries d'un estieujant» (1934-1935), i des de l'emissora local contribuï amb un espai literari setmanal; els lliuraments d'ambdues sèries constitueixen el contingut de les obres *Llibre de la Cerdanya* (1951) i *La Cerdanya* (1964). En paraules de Vinyet (1992: 31), «el Sr. Gay era un pou de saviesa, una autèntica enciclopèdia viva, coneixedor de les anècdotes més inversemblants sobre la història de la comarca». Col·laborà també en l'organització de diversos actes, tals com els Jocs Florals de la Cerdanya, un certamen transfronterer celebrat el 1908, o l'Homenatge a Joan Maragall, a Puigcerdà el 1961.

La seva relació amb la Cerdanya fou també professional, per la vinculació laboral que, com més endavant s'exposarà, va tenir amb la construcció del ferrocarril transpirinenc Ripoll-Puigcerdà-Ax i el litigi per les aigües de l'estany de Lanós, a més de l'exercici de l'advocacia en d'altres qüestions. En ambdós casos, a més, hi van influir poc o molt els interessos particulars de la família, car el recorregut del ferrocarril podia afavorir l'hotel-balneari Montagut —la línia hi circula just per davant, on s'hi instal·là una estació (Aigües de Ribes)— i el desviament de les aigües del Lanós podia desafavorir les terres del barri del Golf i de can Montagut. En tot cas, l'any 1965 l'Ajuntament de Puigcerdà, representat per l'alcalde Francesc Turiera-Puigbó, el nomenà fill adoptiu «*en atención*» —tal i com resa en el títol que li fou lliurat— «*a los múltiples dotes de patriotismo demostrados plenamente en el transcurso de su vida en favor y defensa de los valores de la Cerdaña*».

La vinculació amb el Mediterrani és més difusa, però no per això menys intensa. A més de residir a Vic, Girona i Barcelona, una de les ciutats més importants de la Mediterrània occidental, mentre va durar la Guerra Civil espanyola (1936-

1. Curiosament el geògraf Pau Vila també en parla, del pescador de truites de La Nos [sic] (1926, p. 88-89).

2. Narcís Oller escrigué entre 1891 i 1930 un manuscrit titulat «L'excursió a Lanós».

1939) va viure també a Itàlia, durant uns set o vuit mesos a Roma, i a Mallorca, tot escapant de la zona republicana. Al llarg de la seva vida viatjà en diverses ocasions a França (especialment a la Catalunya del Nord, Llenguadoc, Provença i París), Itàlia (a Milà i Roma) i Grècia. Cal afegir encara que publicà, a més, en revistes de París, Tolosa, Milà i Roma. Com molts exponents de primera fila del Noucentisme, Gay de Montellà fou italianista i s'apropà a la cultura italiana (Gavagnin, 2005). De Barcelona estant tingué una relació freqüent i fluïda amb la colònia italiana resident a la ciutat, articulada a l'entorn de la Casa dels Italians (Casa degli Italiani) —entitat fundada el 1866 per immigrants procedents majoritàriament de Roma, Milà i Torí— i del Consolat General d'Itàlia a Barcelona, i participà sovint en els seus actes públics i socials.³ Les seves motivacions van ser sovint laborals i empresarials, però també polítiques. Amb tot va emprendre diversos negocis relacionats amb els transports marítims, establint contactes sobretot, per les seves coneixences, amb empreses italianes. Entre d'altres negocis l'any 1952 va fundar SAEMAR (Sociedad Anónima Española de Empresas Marítimas), una empresa dedicada a les operacions mercantils relatives a la consignació de bucs i representació de companyies de navegació, tant de transport de mercaderies com de viatgers, entre Barcelona i els ports del sud de França, d'Itàlia i d'Amèrica del Sud, i de la qual fou, fins a la seva mort, conseller-secretari del Consell d'Administració.

3. Un espai supraestatal: el Mediterrani llatí

Rafael Gay de Montellà dedicà part de la seva obra i de les seves activitats a l'estudi i la promoció d'espais supraestats, des del nivell mundial fins al continental. Les seves propostes es recolzaven en dos pilars fonamentals. En primer lloc, la creixent i progressiva integració de les economies estatals o, dit d'una altra manera, la globalització, independentment de les fronteres dels estats; i, en segon lloc, la recerca de la confraternitat, la pau i la solidaritat entre els diferents pobles per mitjà d'una integració política. En aquest sentit, en un discurs pronunciat l'any 1954 posà de manifest les transformacions que s'estaven produint a la geografia d'Europa. Si bé en aquell moment encara «*las relaciones supranacionales están en una fase embrionaria como relaciones económicas entre los pueblos*», Gay de Montellà era del parer que, «*y con el debido respeto para las economías nacionales, debe imponerse [...] la hermandad de los hombres*».⁴

Es focalitzà en la idea d'una unió mundial, una opció representada per la Societat de Nacions (SdN) —l'antecedent directe de l'ONU—. Aquest organisme havia sigut fundat el 1919, poc després de la fi de la Primera Guerra Mundial, conflicte durant el qual se n'havia proposat la creació. L'advocat Paul M. Turull, director de la revista barcelonina *Messidor*, de tendència iberista, federal i internacionalista, s'hi mostrà favorable des de bon començament i a finals de 1918 fundà el Comitè Pro-Societat de Nacions. Aquell comitè estava integrat per Rafael Gay de

3. Pot veure's, per exemple: *La Vanguardia* [Barcelona] (27 de novembre de 1923), p. 22; *idem* (6 de juny de 1924), p. 3; *idem* (24 de gener de 1933), p. 31.

4. «Las instituciones económicas supranacionales», discurs d'entrada a la Real Academia de Ciencias Económicas y Financieras, de Barcelona, pronunciat el 12 de desembre de 1954.

Montellà, August Pi i Sunyer i Antoni Rovira i Virgili, entre d'altres. El seu objectiu fou l'estudi i la definició d'aquella «federació universal» i el reconeixement dels drets de Catalunya a formar-ne part.⁵ Gay de Montellà prosseguí en l'estudi i defensa de la SdN fins al moment del seu fracàs en esclatar la Segona Guerra Mundial. Així, encara l'any 1936 pronuncià una conferència a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona versant sobre «El principi de neutralitat i el pacte de la Societat de Nacions». En una direcció similar va actuar el també jurista Francesc Maspons i Anglasesell, amb qui es coneixien i col·laboraren en alguna ocasió (Armengol, 2009). En una escala més petita Gay de Montellà (1931, 1961 i 1963) també se centrà en l'anàlisi i la difusió de les institucions econòmiques supraestatals d'Europa, tant abans com després del Tractat de Roma de 1957 que donà origen a la UE.

A més d'aquests dos espais, Gay de Montellà va contribuir de manera significativa a la creació d'un Mediterrani llatí en el marc intel·lectual i polític del «mediterranisme» —terme emprat per ell mateix— i del Noucentisme. Com mostren Comadira (1982), Vallcorba (1994) o Quintana (2002), el mediterranisme té significats i lectures diverses, no només quant al ventall que va des del conservadorisme fins als moviments de renovació, sinó també en clau geogràfica. Gay de Montellà entenia la Mediterrània com un espai comú carregat amb un valor d'origen i unes constants heretades vinculades al passat de Grècia i Roma i al classicisme. En aquest sentit l'espai mediterrani que concep no coincideix amb una Mediterrània geogràfica íntegra —el conjunt de la conca entre Europa, Àsia i Àfrica—, sinó amb un àmbit geogràfic i cultural més restringit, format pels països europeus de llengua romànica i tradició grecoromana i catòlica, és a dir Itàlia, França i Espanya. El mediterranisme entès així és sinònim, per tant, de llatinitisme i romanisme, termes que tampoc no s'escapen d'una multiplicitat de facetes. Per González (2000) Gay de Montellà fou un dels màxims exponents i il·lustres representants d'aquesta tendència a Catalunya, si bé, com adverteix Costa (2002: 136), la seva obra «no deixa de ser una elaboració personal i, per tant, solament extrapolable amb prevenció», car hi ha algunes diferències significatives que l'allunyen de la línia dominant entre els intel·lectuals catalans de l'època, que criticaven el centralisme estatal inherent en moltes de les propostes.

Aquest Mediterrani geogràfic i cultural tingué una presència destacada en l'imaginari imperial del Noucentisme com a espai de projecció i expansió exterior. Òscar Costa (2002) assenyala quatre raons explicatives del creixent interès que, a partir de la segona meitat del segle XIX, hi hagué a Catalunya pel Mediterrani. Hi havia, en primer lloc, una preocupació de caràcter econòmic i geopolític dels tècnics formats durant la Restauració borbònica (1874-1931) per iniciar una expansió comercial i colonial de les ribes mediterrànies, seguint els exemples francès i italià. Directament relacionat, en els medis conservadors hi hagué també unes perspectives de revifada del comerç mediterrani com a conseqüència de la construcció del canal de Suez, les obres del qual es dugueren a terme entre 1859 i 1869, amb la voluntat de projectar a l'exterior Barcelona i Catalunya. La tercera raó fou la concurrència i l'emulació per part de Barcelona dels grans ports de la Mediterrània

5. *Iberia* [Barcelona], núm. 191 (14 de desembre de 1918), p. 11.

occidental, Marsella i Gènova, que a finals del segle XIX experimentaren un gran creixement a partir del comerç i el tràfic d'emigrants amb l'Àfrica del Nord, Àsia i Amèrica. En darrer lloc, i de caràcter historicocultural, l'expansió mediterrània de Catalunya era present en la memòria del passat medieval que posaven de manifest els estudis històrics empresos a partir de la Renaixença. Tot i això a Catalunya hi hagué una exigua producció sistemàtica sobre la Mediterrània i tingué una feble presència en la vida pública, si més no a diferència d'altres espais, com Espanya, Àfrica o Amèrica. El major interès es produí a partir de 1911, amb la recuperació política de la Lliga Regionalista i la reactivació de les vel·leïtats colonials italianes després de la conquesta de la Tripolitània, fets als quals s'hi afegí poc després la Primera Guerra Mundial. El debat girà a l'entorn del posicionament enfront de la qüestió mediterrània d'Espanya, França i Itàlia, països riberencs i romànics, d'una banda, i Alemanya i el Regne Unit, germànics, de l'altra.

En aquest context Gay de Montellà bastí un projecte polític que el portà a formular la unió dels estats llatins mediterranis. Entre la Primera Guerra Mundial i la dècada de 1950 publicà diverses obres sobre els elements històrics, econòmics, polítics i estratègics de la Mediterrània, on insistí en tres grans idees. La primera, la importància d'Espanya dins l'espai mediterrani, al mateix temps que no contradia, sinó que més aviat refermava, el caràcter d'unitat historicocultural d'aquest espai. La segona, la funció catalítica que tenia per a Europa la identitat espiritual mediterrània, llatina i romanista enfront del germanisme. I l'última, el rol d'avantguarda que sempre havia tingut Catalunya dins el gran projecte mediterrani, ja fos econòmic, cultural, polític o diplomàtic. Així mateix contribuí des d'un posicionament més acadèmic, però no per això menys polític, a l'estudi de les arrels del mediterranisme. Analitzà l'origen d'aquest pensament, sorgit a principis del segle XIX amb la descoberta de la Mediterrània i dels seus atractius (l'art clàssic, la història i el paisatge) per part dels escriptors romàntics/germànics (alemanys, anglesos i francesos del nord). Per Gay de Montellà (1936: 4) el mediterranisme és una reacció al romanticisme i al germanisme: si per als segons, que apostaven per l'«espa», la Mediterrània era una «cosa morta», el mediterranisme, que escollia «sempre les taules de la llei», la considerava com una «cosa viva i plena, vessant d'energia sintètica i vital».

De l'obra elaborada durant el període d'entreguerres cal destacar *Diez años de política internacional en el Mediterráneo*, de 1915 (reedit i ampliat el 1917 amb el títol *España ante el problema del Mediterráneo*, amb pròleg de l'economista Frederic Rahola Trèmols), i l'article «Precursors del mediterranisme» (1936). La difusió de les seves idees es complementà amb articles a la premsa i diverses conferències, com les donades a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona el 1922 («Orientaciones políticas de los pueblos latinos del Mediterráneo»), al Consolat General d'Itàlia a Barcelona el 1923 («Italia y España en el Mar de la Civilización. Motivos para su inteligencia política») o a l'Associació Bonanova el 1934 («Germanismo y romanismo»).⁶ En aquest mateix període la revista setmanal *Iberia*, publicada a Barcelona entre 1915 i 1919 i dirigida pel catalanista

6. *La Vanguardia* [Barcelona] (5 de maig de 1922), p. 5; *idem* (27 de novembre de 1923), p. 22; *idem* (25 de maig de 1934), p. 7.

republicà Claudi Atmetlla, fou un dels majors mitjans difusors del mediterranisme. Els intel·lectuals d'aquesta publicació defensaven el llatinisme i reivindicaven amb força la creació d'un gran espai neollatí (que incloïa l'Europa i l'Amèrica llatines) oposat al món que identificaven amb les potències germàniques. No és d'estranyar, per tant, que Gay de Montellà hi col·laborés o que la seva obra hi fos ressenyada i comentada.⁷

Diez años de política internacional en el Mediterráneo constitueix una bona versió del repertori dels arguments geopolítics de la unitat llatina/mediterrània i de la intervenció espanyola, francesa i italiana a l'Àfrica del Nord: una oposició a les potències germàniques, la defensa d'una cultura grecoromana compartida i l'expansió mediterrània de la Catalunya medieval, entre d'altres. Gay de Montellà considerava que totes les estratègies d'expansió havien d'orientar-se vers una política comuna dels pobles llatins, l'àmbit territorial principal i prioritari dels quals era per definició el Mediterrani. En aquest darrer sentit proposava —a la versió de 1917— la constitució d'una Lliga Panmediterrània integrada per Espanya, França i Itàlia, sota un ideal comú de pau i solidaritat llatines, i amb l'objectiu de barrar la ruta d'expansió de l'Europa germànica al Mediterrani. Aquesta proposta està clarament influenciada per l'obra del francès Louis Bertrand (1916), qui poc abans havia proposat crear el Bloc Occidental Mediterrani per la unió dels mateixos tres països.

Després de la Guerra Civil espanyola Gay de Montellà reprengué els plantejaments anteriors i, de fet, part dels arguments i materials que contenen els llibres de 1915-1917 serviren de base per a d'altres publicacions de síntesi: *Mediterranismo y atlantismo* (1943) i *Valoración hispánica en el Mediterráneo* (1952). Així mateix *España ante el problema del Mediterráneo* fou reeditat de nou durant la dècada de 1940. Per González (2000) la revifalla de l'exaltació de la llatinitat durant les dècades de 1930 i 1940 s'esdevingué per la intermediació de personatges com Joan Estelrich Artigues, membre moderat de la Lliga, o Ernesto Giménez Caballero, feixista reconegut. Aquest darrer, que arran de la seva progressiva aproximació a Itàlia i al passat imperial romà havia anat desenvolupant una mena de «feixisme panllatí», aconseguí que el llatinisme es convertís en un signe de reconeixement visible del nou estat franquista, almenys fins als primers anys de la dècada de 1950. En aquest context el règim franquista acollí gratament les obres de Gay de Montellà.

En aquests mateixos anys un altre llatinista català, Nicolau M. Rubió i Tudurí, reivindicà a *La Patrie Latine* (1945) —obra publicada originalment en francès a París— el rol de les regions en la construcció de l'espai mediterrani llatí, el que denominà la «Commonwealth llatina». D'aquest plantejament regional se'n deriva l'Arc mediterrani / Arc llatí, un espai transestatat (Oliveras, 2010). Això diferenciava Rubió i Tudurí de Gay de Montellà, que el construïa basant-se en els estats. Tanmateix, no es pot afirmar que descuidés o ignorés completament l'escala regional i, per tant, la transestatatitat. Durant el període de la Segona República es focalitzà en el paper de Catalunya dins de la Mediterrània, partint sobretot del

7. A aquest respecte pot veure's: *Iberia* [Barcelona] (22 de setembre de 1917), p. 16; *idem* (14 de desembre de 1918), p. 11; *idem* (21 de desembre de 1918), p. 7.

seu passat històric. La principal aportació de Gay de Montellà en aquesta direcció fou *Catalunya, nació mediterrània* (1933), un assaig «sobre la formació històrica de la nostra cultura», tal i com resa el seu subtítol. En menor mesura també parà atenció a d'altres regions de la Mediterrània nord-occidental, notablement les illes Balears i la Provença. Així, si bé és cert que Gay de Montellà prioritzà un Mediterrani llatí de base estatal, no es pot descartar que també el pensés a nivell regional, ja que dotà Catalunya d'un rol d'avantguarda i ressaltà el rol estratègic d'altres regions de la zona.

4. Un espai transestatat: la Cerdanya

Rafael Gay de Montellà assumia la unitat geogràfica i cultural de la Cerdanya, a pesar de l'existència de la frontera francoespanyola des del Tractat dels Pirineus de 1659. Aquesta postura no era, és clar, gens estranya en el context català i cerdà. A la Cerdanya, tant a la francesa com a l'espanyola, estava plenament assumida a nivell simbòlic, tal i com resa l'*Auca de la Cerdanya*, escrita i dibuixada el 1891 per Pau Montellà —besoncle de Rafael Gay—, canta l'*Himne cerdà* (compost el 1892) o posa de manifest la celebració ocasional d'assemblees transfrontereres convocades pels alcaldes d'un cantó o l'altre des de 1880. A la pràctica, però, el convenciment real d'aquesta es donava sobretot a la Baixa Cerdanya, en contraposició a l'Alta. Això es pot veure en el contrast entre els estudis que dedicaren a la Cerdanya el polític i historiador nord-català Emmanuel Brousse (1896 i 1926) i el geògraf sud-català Pau Vila (1926), ambdós citats i coneguts per Gay de Montellà. Si bé tots dos autors compartien la idea que la Cerdanya s'estén més enllà dels límits fixats pels estats, per Brousse la frontera marca una diferència clara entre Espanya —«un pays sauvage»— i França —«la patrie»—, mentre que Vila amb prou feines en fa referència.

Aquesta premissa regeix els textos que dedicà als Pirineus i, en particular, a la Cerdanya, *Guia de la Cerdanya espanyola y francesa* (1949) i *Llibre de Cerdanya* (1951), posteriorment ampliat amb el títol *La Cerdanya* (1964). A través d'aquestes obres volia, entre d'altres qüestions, fer descobrir als lectors l'artificialitat de la frontera, resultat de «les conveniències i ambicions dels homes» (Gay de Montellà, 1954: 13). En aquest sentit es poden interpretar les paraules que sobre el paisatge de la Catalunya del Nord i del Sud escrigué a *Llibre del Rosselló* (1959: 8): «Sobta, en passar la frontera, trobar que les terres d'un costat i d'altre mostren uns conreus semblants, que els embrostats de l'Aspre i del Vallespir són gairebé els mateixos dels vessants camprodonins, que les alzines sureres de les Alberes s'assemblen a les daurades de l'Empordà i que els carreus romànics de Sant Martí de Canigó, de Serrabona i d'Elna són germans dels de Vilabertran, de Sant Joan de les Abadesses i de Ripoll». Independentment d'una unitat transfronterera, el que li resultava clar era, com va escriure a *Els Pirineus màgics* (1954: 13), que com a mínim «existeixen contactes entre les encontrades veïnes», tals com entre «Ariège i Conflent amb Cerdanya».

No obstant partir de la unitat de la Cerdanya, Gay de Montellà era plenament conscient de la instrumentalització de la frontera i de les identitats (cerdana, catalana, espanyola i francesa) de la població en funció dels seus interessos (econòmics, territorials...) i l'escala. És allò que Peter Sahlins (1993) ha anomenat la

«nacionalització de l'interès». En aquesta direcció, per citar un sol exemple, posà de manifest com en el «pseudo-conflicte fronterer» de 1902 els cerdans francesos interpretaven a favor seu l'article 21 del Tractat de Límits de 1866 —el corresponent al tram de la frontera entre la província de Girona i el departament dels Pirineus Orientals—, que en regulava el pas, ja que els facilitava el contraban.⁸ Aquesta «nacionalització de l'interès» també es pot copsar en els casos del ferrocarril transpirinenc i l'afer de l'estany de Lanós.

4.1. El tren transpirinenc Ripoll-Puigcerdà-Ax-les-Thermes

Al llarg de la segona meitat del segle XIX els governs espanyol i francès contemplaren la possibilitat de construir diversos ferrocarrils transpirinencs, entre els quals un que creués la serralada per la Cerdanya. Tanmateix només se'n construïren dos pels extrems del massís, per Irun i Portbou, mentre que el pas per l'interior no es resolgué fins a principis del segle XX, amb la signatura el 18 d'agost de 1904 del *Conveni internacional sobre la construcció dels ferrocarrils transpirinencs* i la seva ratificació per part de França i d'Espanya el 1906 i el 1907 respectivament. Ambdós estats acordaren la construcció de tres línies, una de les quals uniria Ripoll i Ax-les-Thermes per la Cerdanya. El conveni establia en l'article 1 que «*desde Ax-les-Thermes, atravesando el puerto de Puymorens, pasará la frontera por las inmediaciones de Puigcerdá y de Bourg-Madame, franqueará por túnel el puerto de Tosas y enlazará en Ripoll con el ferrocarril de San Juan de las Abadesas*». Així mateix, l'article 2 indicava que s'establirien dues estacions internacionals, a Puigcerdà i la Tor de Querol, on es connectarien les vies espanyola i francesa.

La construcció va patir retards considerables per raons de procediment, viabilitat econòmica, dificultats del terreny i altres complicacions no previstes (com una aturada de les obres pel cantó francès com a mesura de pressió en el litigi per les aigües de Lanós). Amb tot, les obres a Ripoll no començaren fins a la tardor de 1911 i no s'arribà a Ribes de Freser fins al 1919 i a Puigcerdà fins tres anys més tard. A Ax les obres s'iniciaren una mica abans, el 1909, però es veieren retardades arran de la Primera Guerra Mundial. L'enllaç entre ambdues línies a la Tor de Querol es produí, finalment, el 1929. Les inauguracions dels successius trams donaren lloc a celebracions que, en bona mesura, esdevingueren festes d'amistat transpirinenc, tal i com pot veure's en les cròniques que Gay de Montellà deixà de les inauguracions de Ribes i de la Tor a *Llibre de la Cerdanya* (i a *La Cerdanya*) o a publicacions comarcals com *Ceretania*.⁹

L'avenç massa lent de les obres féu créixer la incertesa i la inquietud entre promotors, empresaris i polítics tant del Ripollès i la Cerdanya, com de l'Arieja i dels Pirineus Orientals; fins i tot, en algun moment s'arribà a témer que el pro-

8. GAY DE MONTELLÀ, Rafael. «La cuestión internacional en la Cerdaña». *Diario de Gerona* [Girona], I (24 de juliol de 1902), p. 8-9; *idem*, II (25 de juliol de 1902), p. 9-10; *idem*, III (30 de juliol de 1902), p. 7-8; *idem*, IV (1 d'agost de 1902), p. 7-9; *idem*, V (7 d'agost de 1902), p. 8-10, i *idem*, VI (12 d'agost de 1902), p. 8-10.

9. GAY DE MONTELLÀ, Rafael. «La inauguració del Carril». A: *Llibre de la Cerdanya*. Barcelona: Selecta, 1951, p. 213-220; i a: *La Cerdanya*. Barcelona: Selecta, 1964, p. 65-71; «La inauguració de la secció Ripoll-Ribes». *Ceretania* [Puigcerdà] (27 de juliol de 1919), p. 1-3.

jecte s'avortés. Enfront d'això s'organitzà una activa societat civil transfronterera amb l'objectiu d'establir una col·laboració per vetllar i agilitzar el projecte. El 14 d'agost de 1904 —quatre dies abans de la signatura del *Conveni*— se celebrà a Puigcerdà una Assemblea que comptà amb la presència de diverses personalitats de cada costat de la frontera, si bé majoritàriament de la Baixa Cerdanya; hi assistiren alcaldes i exalcaldes, metges, advocats, representants d'entitats econòmiques, empreses i bancs, propietaris, duaners i mitjans de comunicació locals. Després d'aquella primera assemblea se'n celebraren d'altres, alternativament a Puigcerdà i Ax-les-Thermes: a Ax a finals de 1904 (a la qual hi assistiren una mica més de 3.000 persones),¹⁰ a Puigcerdà el 4 de setembre de 1905, a Ax el 20 d'octubre de 1905 i a Puigcerdà la primavera de 1906. En aquestes assemblees es donava compte dels avenços i les gestions fetes. Tanmateix, els resultats insuficients i la contínua manca d'interès mostrat pels governs, sobretot de l'espanyol, obligaren a un augment continu dels esforços.¹¹ Així mateix, en la primera assemblea es creà la «Comissió Gestora Internacional del Transpirinenc Ax-Puigcerdà-Ripoll», que exercí de lobby de pressió en els dos estats. Estava integrada per tres subcomissions de sis representants cada una: una per la Cerdanya espanyola, una altra per la Cerdanya francesa i una tercera a Barcelona (formada per la colònia d'estiu de Puigcerdà). L'objecte d'aquesta Comissió era doble: d'una banda, estudiar els beneficis derivats del ferrocarril i, de l'altra, pressionar els governs espanyol i francès perquè, primer, ratifiquessin tan aviat com fos possible el *Conveni* i, després, acceleressin les obres de construcció. Entre les personalitats que en formaren part es poden destacar, pel cantó espanyol, Eusebi Bertrand Serra, diputat a Corts pel districte de Puigcerdà, Tomàs Montagut, també diputat i propietari —i pare de l'esposa de Gay de Montellà—, o el mateix Rafael Gay de Montellà; i, pel cantó francès, Théophile Delcassé, diputat per Foix i exministre d'Affaires étrangères, o Emmanuel Brousse, conseller dels Pirineus Orientals. En cert grau, per tant, la connexió transpirinenc Ripoll-Ax «va ser possible gràcies a la il·lusió i l'esforç d'uns ciutadans d'un i altre costat de la frontera i dels Pirineus» (Piella, 2003: 45).

Gay de Montellà s'involucrà en les gestions des de les negociacions, el 1902 —quan encara no havia acabat els estudis universitaris—, que menaren al conveni francoespanyol de 1904, i fins a la inauguració de l'estació de la Tor de Querol el 1929. La seva participació va ser en molts casos cabdal, sobretot fins a la ratificació del conveni i durant els primers anys de construcció. La seva acció cal situar-la en el context d'interès que suscitava el ferrocarril entre la classe benestant de Puigcerdà, que tan bé va descriure a *Llibre de la Cerdanya* (i a *La Cerdanya*).¹² Partint dels diversos intents fallits per fer avançar els estudis de la línia ferroviària, Gay de Montellà publicà el 1902 al *Diario de Gerona* una reivindicació a favor i molt argumentada en una sèrie d'articles titulada «Los proyectos de ferro-carriles en la Cerdaña».¹³ Poc després, l'Ajuntament de Puigcerdà, encapçalat per l'alcalde Pere

10. *Bulletin de la Société de géographie de Toulouse* [Tolosa], vol. 24, núm. 1 (gener 1905), p. 303-304.

11. *Diario de Gerona* [Girona] (10 de setembre de 1905), p. 4-5; *idem* (18 de maig de 1906), p. 7.

12. GAY DE MONTELLÀ, Rafael. «A Cerdanya es parla seriosament del Carril». A: *Llibre de la Cerdanya*, op. cit., p. 147-152; i a: *La Cerdanya*, op. cit., p. 59-63.

13. *Diario de Gerona* [Girona], I (26 de setembre de 1902), p. 8-10; *idem*, II (30 de setembre de 1902), p. 9-10; i *idem*, III (3 d'octubre de 1902), p. 9-10.

Puig i amb l'assessorament de Gay de Montellà, enviava a la resta d'ajuntaments de la Baixa Cerdanya i al Congrés de Diputats una petició per reemprendre'n els estudis, que fou admesa. Gay de Montellà no va participar directament en la redacció del pla sobre el qual s'establí el conveni, però en va fer un seguiment atent i exhaustiu que va facilitar les tasques posteriors.

Participà a les assemblees de Puigcerdà i Ax i s'integrà a la «Comissió Gestora Internacional del Transpirinenc Ax-Puigcerdà-Ripoll», de la qual assumí el càrrec de secretari general. Concretament formava part de la delegació de Barcelona, juntament amb Salvador Andreu Grau, Francesc Albó Martí, Lluís Ferrer-Vidal Soler, Agustí Manant i Tomàs Montagut. De les accions que aquesta subcomissió desenvolupà se'n poden destacar quatre, en les quals Gay de Montellà sempre participà.

En la seva primera reunió, celebrada el 14 d'octubre de 1904, es nomenà una ponència formada per Gay de Montellà, Francesc Simón i Francesc Albó amb l'encàrrec d'elaborar un informe sobre els avantatges econòmics que es podien derivar de la construcció del tren.¹⁴ L'estudi, *Memoria acerca del trazado y ventajas que proporciona su construcción*, conclòs a principis de 1905, fou enviat al president del Consell de Ministres.¹⁵ L'estudi detallava diversos aspectes tècnics (com les longituds dels trams espanyol i francès, la petició de la doble via o els costos de la construcció) i assenyalava els avantatges a nivell local i regional. Seguint una estratègia discursiva encaminada a obtenir el suport governamental i, per tant, una ràpida ratificació del conveni, es ressaltaven, a més, uns grans beneficis a nivell estatal i supraestatal: per França podia representar una línia directa entre París i Alger i per Espanya la via més curta per connectar el port de Barcelona (ahora connectat amb la resta del litoral mediterrani) amb Tolosa, Bordeus, París i els ports atlàntics de França (la Rochelle i le Havre). A diferència de les subcomissions espanyoles, la francesa optà per reconèixer el seu abast restringit, però no per això menys important, en tant que a la llarga afavoria la penetració econòmica, el comerç entre les àrees frontereres i l'establiment de relacions amistoses entre ambdós països (Baqué & Carral, 1999; Biaugeaud, 2010).

Relacionada amb aquesta activitat més científica, se n'hi sumà també una de divulgativa i propagandística. Com a reacció a les opinions escèptiques i contràries, expressades almenys fins a l'inici de les obres del ferrocarril, Gay de Montellà entomà activament, i pràcticament en solitari, la seva defensa i promoció. En aquest sentit, per exemple, rebaté en una sèrie d'articles titulada «Ferrocarriles transpirenaicos. Refutaciones»¹⁶ els arguments presentats pel polític francès Gustave Regelsperger (1905). De la mateixa manera denuncià la manca de recolzament i finançament per part del Govern espanyol i de la burgesia catalana i, pel contrari, animà a invertir-hi; sovint ho féu mitjançant les publicacions comarcals més favorables al tren, tals com *Diario de Gerona* o *Gazeta Montanyesa*.¹⁷

14. *Diario de Gerona* [Girona] (14 d'octubre de 1904), p. 4; *La Lucha* [Girona] (20 d'octubre de 1904), p. 2.

15. *La Lucha* [Girona] (8 de març de 1905), p. 3; *La Frontera* [Camprodon] (18 de març de 1905), p. 3.

16. *Diario de Gerona* [Girona] (29 de novembre de 1905), p. 6-7; *idem* (8 de desembre de 1905), p. 8-10.

17. *Diario de Gerona* [Girona] (11 de novembre de 1908), p. 3; *idem* (29 de novembre de 1908), p.

En tercer lloc, cal destacar una acció de gran impacte geopolític: l'estiu de 1906 s'oferí en territori espanyol una festa en honor a Teophile Delcassé i Emmanuel Brousse per les gestions fetes a favor del tren.¹⁸ L'organització anà a càrrec de Gay de Montellà, juntament amb Eugeni Esteve i Francesc Simón. En una direcció similar, després d'haver començat les obres i donada la seva lentitud, la «Comissió Gestora» decidí anar directament a Madrid per reunir-se amb el ministre de Foment.¹⁹ A la visita hi assistiren Joan Baptista Benlloch i Vivó, bisbe de la Seu d'Urgell, Eusebi Bertrand Serra, Francesc Albó Martí, Rafel Gay de Montellà, i els alcaldes de Puigcerdà, Valentí Gòrriz, Ribes de Freser i Campdevànol.

Amb l'arribada del tren a Ribes i la superació de la collada de Toses, les obres s'acceleraren fins a Puigcerdà, raó per la qual a partir de 1919 la Comissió pràcticament cessà les seves activitats i els seus membres es limitaren a participar a les inauguracions dels trams. En relació a la festa de la Tor de Querol de 1929, Gay de Montellà (1964: 70) escrigué que «[...] els déus malèfics i els follets envejosos que dansaven invisibles pels voltants de la festa, en veure realitzades aquelles il·lusions de la Cerdanya partida en dues meitats, començaren a bufar fort per sota i per sobre l'envelat per veure si ho tiraven tot en orri. Els llibants, però, aguantaren fort [...]». Aquestes paraules simbolitzen clarament el sentit que, per a Gay de Montellà, tenia el ferrocarril transpirinenc.

4.2. L'afer de les aigües de l'estany de Lanós

L'afer de les aigües de l'estany de Lanós (Lanoux, en francès) està indirectament relacionat amb la construcció del ferrocarril transpirinenc, alhora que ambdues qüestions conflueixen en algunes ocasions. L'estany està situat al departament dels Pirineus Orientals, a la capçalera del riu Querol. Aquest riu és el principal afluent de la conca alta del Segre i del qual s'alimenten les sèquies de Puigcerdà i de la Solana Ger, entre d'altres més.

El 1906 el Conseil Général dels Pirineus Orientals autoritzà l'ús de les aigües d'aquest estany per a la construcció del ferrocarril i, d'acord amb aquella autorització, l'any 1917 el Conseil Général de l'Ariège i la Compagnie de Chemins du fer du Midi en projectaren l'aprofitament hidroelèctric. El projecte consistia en l'embaixament i recreixement d'aquell llac i el transvasament de les aigües a l'Arieja, un afluent de la Garona. Malgrat que l'estany està situat en territori francès i, per tant, les seves aigües són propietat exclusiva de França, el projecte desembocà en un conflicte fronterer entre Espanya i França que es prolongà durant una quarantena d'anys. La Cerdanya, la Baixa i l'Alta, i el Govern espanyol entenien que el transvasament de les seves aigües comportava un incompliment del Tractat de Límits de 1866 i dels acords posteriors quant a les aigües captades al Querol per als recs transfronterers. Després d'anys de negociacions infructuoses, projectes alternatius (1921, 1927, 1949, 1951, 1953 i 1955) i boicots (com l'aturada de les obres del tren

5-6; *idem* (15 de setembre de 1910), p. 4-7; *Gazeta Montanyesa* [Vic] (27 de gener de 1910).

18. *Diario de Gerona* [Girona] (30 d'agost de 1906), p. 5-7.

19. *Diario de Gerona* [Girona] (8 de novembre de 1917), p. 2; *El Ripollès* [Ripoll], núm. 33 (22 de desembre de 1917), p. 2.

transpirinenc), ambdós governs acordaren el 1956 sotmetre la qüestió a arbitratge internacional. El tribunal, reunit a Ginebra i presidit pel rei de Suècia Gustaf VI Adolf, concloué que el projecte no era contrari als acords. A partir del laude es rubricà l'Acord hispano-francès sobre l'aprofitament de les aigües del llac Lanós, de 1958 (modificat el 1970), pel qual França pot fer ús de les aigües de l'estany, transvasant-les a l'Arieja, si bé ha d'assegurar a Espanya un cabal mínim per al riu Querol per mitjà de la desviació i conducció per una galeria subterrània d'aigua de la capçalera de l'Arieja (al límit fronterer amb Andorra).

Com en el cas del ferrocarril, la societat civil cerdana s'organitzà ràpidament. Tot just conèixer-se el projecte, l'abril de 1917, se celebraren reunions a Perpinyà, Puigcerdà —on assistiren personalitats d'ambdós costats de la frontera— i Barcelona per discutir-lo i rebutjar-lo.²⁰ Uns mesos després, el 19 d'agost de 1917, es dugué a terme una Assemblea transfronterera a la Guingueta d'Ix, convocada per Emmanuel Brousse i presidida per diputats i alcaldes, de la qual en dona notícia Gay de Montellà a *Llibre de la Cerdanya*.²¹ El rebuig fou unànime, però sorgiren algunes desavinences entre alguns representants de la Cerdanya francesa, liderats pel mateix Brousse i articulats a l'entorn del diari *L'Independant*, de Perpinyà, disposats a acceptar un transvasament limitat, i els de la Cerdanya espanyola i d'altres de la francesa, articulats aquests darrers a l'entorn del diari *Le Cri Catalan*, també de Perpinyà. Desentenent-se del posicionament de Brousse, l'alcalde de Puigcerdà, Valentí Gòrriz, convocà uns dies després, el 26 d'agost, una nova Assemblea a Puigcerdà, on es rebutjà qualsevol desviament i es refermà la idea que, d'acord amb la «Natura» i amb el Tractat de Límits, les aigües de Lanós pertanyien en la seva totalitat a la Cerdanya.²² Tanmateix, si en el cas del ferrocarril hi hagué una clara confluència d'interessos entre els agents de la Cerdanya, el Ripollès, els Pirineus Orientals i l'Arieja, en aquesta ocasió a més de les opinions divergents a la Cerdanya francesa cal sumar-hi també el desacord, en part de caràcter polític, entre els consells generals dels Pirineus Orientals i de l'Arieja.

A la reunió barcelonina, que comptà amb l'assistència de Gay de Montellà, es nomenà una «Comissió de defensa dels interessos agrícoles i industrials», que fou acceptada per l'assemblea de Puigcerdà, amb el nom de «Comissió Tècnica Diplomàtica sobre l'aigua de Lanós». Li fou encomanat l'estudi dels drets sobre les aigües i se la dotà amb la capacitat de menar les gestions necessàries, entre les quals fer intervenir el Govern espanyol a favor de tota la Cerdanya. Gay de Montellà s'integrà des d'un principi a la Comissió, juntament amb Eusebi Bertrand Serra, que en fou el president, Frederic Rahola, Joan Vallès Pujals, Emili Junoy, Josep Salas, Felip Rodés, Ricard Ramos, José Zulueta Gomis, Francesc Albó Martí —que en fou el veritable líder fins al moment de la seva mort el 1918, essent una de les primeres víctimes cerdanes de l'epidèmia de la «grip espanyola» (Bragulat, 1969)— i Miquel Salvadó. Hi participà en tant que propietari, car la casa que

20. *Ceretania* [Puigcerdà] (22 d'abril de 1917), p. 1-3; *idem* (29 d'abril de 1917), p. 3-7; *La Vanguardia* [Barcelona] (25 d'abril de 1917), p. 3; *Diario de Gerona* [Girona] (27 d'abril de 1917), p. 6.

21. GAY DE MONTELLÀ, Rafael. «Una trifulga amb els bearnesos de l'Arieja». A: *Llibre de la Cerdanya*, op.cit., p. 207-212; i a: *La Cerdanya*, op. cit., p. 205-210.

22. *La Vanguardia* [Barcelona] (24 d'agost de 1917), p. 4; *El Ripollès* [Ripoll], núm. 17 (1 de setembre de 1917), p. 5; *Ceretania* [Puigcerdà] (2 de setembre de 1917), p. 1-5.

tenia al barri del Golf era a tocar de la sèquia de la Solana de Ger i can Montagut de les Pereres s'alimentava del Segre i la Vanera (un altre afluent transfronterer), i en tant que especialista en Dret hidràulic, tema al qual dedicà des de 1909 una extensa obra,²³ i per l'experiència en qüestions d'aigua i regadiu a la Cerdanya (el 1912 havia tramitat els projectes dels regadius de Sanabastre i Olopte).²⁴ Així mateix, cal recordar que l'estany de Lanós tenia per a ell un important valor afectiu i simbòlic. Més endavant s'involucraria de nou en les qüestions hídriques de la Cerdanya, concretament en l'«afer de les aigües potables» de Puigcerdà i en l'oposició al projecte presentat per l'empresa Saltos del Segre, S.A. durant els anys 1934 i 1935.²⁵

El desenvolupament de les activitats de la Comissió conduïren, d'una banda, a l'elaboració i la publicació de dos informes econòmics i jurídics contraris al desviament, redactats per Francesc Albó el 1917 i Gay de Montellà el 1919.²⁶ D'altra banda, la Comissió es reuní, primer, amb el Consell permanent de la Mancomunitat de Catalunya²⁷ i, després, a finals de 1917 a Madrid amb els ministres de Foment i d'Estat i el president del Consell de Ministres per sol·licitar-los que Espanya s'oposés al projecte. Aquesta darrera visita, descrita per Gay de Montellà a *Llibre de la Cerdanya* i no exempta d'algunes curiositats,²⁸ es dugué a terme conjuntament amb la Comissió del Transpirinenc, car molts dels seus membres eren compartits (Eusebi Bertrand, Francesc Albó, Gay de Montellà i Valentí Gòrriz). Les gestions de la Comissió tingueren èxit i el Govern espanyol procedí a negociar amb el francès basant-se en els estudis elaborats per Albó i Gay de Montellà.

La intervenció del Govern espanyol aturà el projecte, encara que només per un temps. A inicis de 1921 França reactivà el seu interès i immediatament l'Ajuntament de Puigcerdà procedí també a reactivar la Comissió, constituint-la de nou amb el nom de «Comissió pro-Querol» i de la qual Gay de Montellà n'assumí el càrrec de Secretari.²⁹ La Comissió visità l'estany de Lanós, la sèquia de Puigcerdà i la seva captació, i altres derivacions del riu Querol, i encarregà a Jaume Martí Sanjaume, capellà i arxiver municipal de Puigcerdà, un estudi sobre els drets de Puigcerdà sobre les aigües del Querol, que complementés els estudis de Francesc Albó i Gay de Montellà. Posteriorment la Comissió féu una visita oficial al ministre d'Estat. De nou s'emprengueren les negociacions entre els governs espanyol i francès, per les quals França es comprometé a no iniciar les obres fins que no s'hagués resolt el litigi.³⁰ Gay de Montellà, per la seva banda, prosseguí amb les tasques de difusió i propaganda, com ja havia fet anteriorment. Així, per exemple, l'any 1921 pronuncià una conferència sobre l'aspecte jurídic de l'afer («El lago

23. VEGEU FOLCH, Hector. «Bibliografia de Rafael Gay de Montellà». *Ausa* [Vic], núm. 63 (1969), p. 152-161.

24. *Diario de Gerona* [Girona] (18 de juny de 1912), p. 3-5.

25. *Ceretania* [Puigcerdà] (13 de gener de 1935), p. 6; *idem* (10 de febrer de 1935), p. 2.

26. *Ceretania* [Puigcerdà] (8 de juny de 1919), p. 2-4; *idem* (15 de juny de 1919), p. 2-3.

27. *Diario de Gerona* [Girona] (2 de maig de 1917), p. 4.

28. GAY DE MONTELLÀ, Rafael. «Una trifulga amb els bearnesos de l'Arieja». A: *Llibre de la Cerdanya*, op. cit., p. 207-212; i a: *La Cerdanya*, op. cit., p. 205-210.

29. *Ceretania* [Puigcerdà] (3 d'abril de 1921), p. 4; PIGUILLEM, Josep M. *Estudi històric sobre el canal de Puigcerdà*. Puigcerdà: Servei Municipal d'Aigües, 2007.

30. *La Vanguardia* [Barcelona] (10 de juny de 1921), p. 3.

Lanós y el río Carol»), primer a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona i, després, a la de Madrid,³¹ o el 1926 publicà el treball «Un problema internacional de importància. La cuestión de las aguas de Lanós».

El conflicte reaparegué el 1927, però en aquella ocasió Gay de Montellà ja no participà en la defensa dels interessos de la Cerdanya. Caldria esperar fins a 1952 perquè tornés a intervenir-hi (Gil, 1992; Piguillem, 2007). A finals de 1951 Electricité de France (EDF) presentà una demanda de concessió de les aigües del Lanós sobre la base del projecte de desviació cap a la conca de l'Arieja. EDF es comprometia a retornar íntegrament un cabal equivalent al riu Querol, si bé el Govern francès només era partidari de retornar unes suposades necessitats reals d'Espanya. L'Ajuntament de Puigcerdà inicià de nou una campanya, amb la col·laboració de la Compañía Barcelonesa de Electricidad, Riegos y Fuerza del Ebro, S.A. («La Canadenc») i de Gay de Montellà, en representació de la comunitat de regants de la sèquia de la Solana de Ger (rec al qual dedicà unes línies a *La Cerdanya*).³² El 1952 Gay de Montellà elaborà un informe en el qual donava una sèrie d'explicacions de caràcter geogràfic i d'ordre jurídic que demostraven l'activitat desenvolupada fins llavors en defensa dels interessos de la Cerdanya i hi establia la pauta a seguir perquè els drets fossin respectats i garantits legalment per les autoritats franceses. La campanya es prolongà fins a l'any 1956, moment en el qual els governs espanyol i francès acordaren sotmetre's a l'arbitratge internacional.

5. Conclusions

Rafael Gay de Montellà, com ha pogut veure's, s'involucrà al llarg de la seva vida i de manera constant a la difusió i la pràctica dels espais supraestats i transestats, uns espais geogràfics més o menys transgressors de la metageografia estatista àmpliament estesa. Les seves aportacions es refereixen notablement al Mediterrani llatí i a la Cerdanya, però també a la unió europea i mundial. Així mateix, els seus plantejaments foren en alguns moments simultanis. Recordem que l'any 1917, per posar l'exemple més clar, Gay de Montellà formava part de les comissions del ferrocarril transpirinenc i de les aigües de l'estany de Lanós i proposà, a *España ante el problema del Mediterráneo*, la formació de la Lliga Panmediterrània llatina. Resulta remarcable la seva intensa participació en aquests diferents afers, a vegades en qualitat de propietari o d'advocat, d'altres per afició i defensa del territori que l'acollí, o en tant que escriptor i pensador en general. Des d'un punt de vista geogràfic cal subratllar també la seva capacitat —molt geogràfica, per cert— de moure's entre escales, des de la local a la global i a l'inversa, adaptant a cada una les anàlisis i estratègies més adequades. En aquest darrer sentit hi ha clares diferències en la construcció d'aquells espais en funció de la seva escala i dels agents territorials implicats, que alhora n'atorguen el caràcter supraestatal o transestatal.

31. *La Vanguardia* [Barcelona] (16 d'abril de 1921), p. 5; *Ceretania* [Puigcerdà] (17 d'abril de 1921), p. 3; *idem* (15 de maig de 1921), p. 2.

32. GAY DE MONTELLÀ, Rafael. «De les aigües del Lanós, als "greens" del golf de Cerdanya». A: *La Cerdanya, op. cit.*, p. 229-233.

Quant al Mediterrani llatí, Gay de Montellà se centrà en la seva vessant més conceptual, amb una clara intenció d'influir en la configuració de la política exterior del Govern espanyol o, quan fou el cas, del català. Fou partícip i teixí complicitats amb diferents col·lectius: amb els partidaris d'una política colonial espanyola al nord d'Àfrica, amb polítics i empresaris italians interessats en establir negocis entre els països de la Mediterrània nord-occidental, i amb els defensors d'una projecció exterior catalana de caràcter econòmic i cultural, recolzada en un passat històric gloriós i una espiritualitat compartida. En la proposta de Gay de Montellà, per tant, confluïren —o, més ben dit, va fer-hi confluïr— interessos i aspiracions d'almenys tres col·lectius, les pràctiques dels quals tenien com a marc de referència, d'una banda, els estats mediterranis llatins i, de l'altra, l'oposició a les pretensions d'uns estats que identificaven genèricament com a germànics. D'acord amb tot això el Mediterrani llatí havia de ser, per definició, un espai supraestatal. Tanmateix, Gay de Montellà també havia insinuat que aquest espai podia ser pensat en termes regionals, per agrupació de Catalunya, les illes Balears, Provença i les restants regions litorals; és a dir, també podia ser un espai transestatal.

Pel que fa a la Cerdanya, el focus no fou tant la seva construcció conceptual, car ja estava àmpliament assumida i/o compartida pels agents locals, sinó més aviat la seva materialització. En aquesta direcció participà activament en instàncies de governança participades per agents de cada costat de la frontera francoespanyola, tals com les diferents assemblees celebrades a Puigcerdà, la Guingueta d'Ix, Ax-les-Thermes i Barcelona arran del ferrocarril transpirinenc i de les aigües de Lanós. Així mateix, apostà fermament per la promoció i defensa de les infraestructures i els recursos transfronterers. Formà part d'una xarxa local integrada pels agents socials, polítics i econòmics de la Cerdanya i simultàniament d'una xarxa regional que abastava Catalunya i Catalunya del Nord (i el sud-est de França), alguns integrants de la qual tenien una relació o una altra amb la Cerdanya (familiar, econòmica o política). En aquest cas, per tant, la Cerdanya havia de ser un espai transestatal. Al mateix temps aquesta transestatalitat també s'entén com una estratègia aplicada des de la Cerdanya per pressionar els governs d'Espanya i França per assolir uns objectius locals.

Per acabar, i més enllà de la valoració de les accions desenvolupades per Gay de Montellà, les seves contribucions poden entendre's com un antecedent de la construcció actual d'aquests espais, que es duu a terme principalment per mitjà de la cooperació interregional i transfronterera. No és tant que Gay de Montellà hagi tingut una influència en els resultats actuals, sinó més aviat que fou testimoni i partícip d'uns processos que han tingut, amb alts i baixos, continuïtat fins al moment. La idea de bastir el Mediterrani llatí a partir de la suma d'Espanya, França i Itàlia va perdre el seu sentit a la dècada de 1950, quan s'optà per una Europa unida i, més recentment, per organismes mediterranis i euromediterranis. Per contra, l'opció de bastir-lo sobre la base de les regions ha perviscut sota denominacions com «Arc mediterrani» o «Arc llatí» i ha pres cos. En aquest sentit des de la dècada de 1990 s'han constituït entitats de cooperació interregional tals com l'Euroregió Pirineus-Mediterrània, l'Euroregió Alps-Mediterrània o l'Associació Arc Llatí. D'altra banda, a la Cerdanya les relacions institucionals quedaren interrompudes durant el franquisme, però a finals de la dècada de 1970 es reprengueren

de nou. Des de 1981 se celebra anualment la *Diada de la Cerdanya* i una Assemblea d'alcaldes, i a començament de 2012 s'ha constituït un Consell General de la Cerdanya (la AECT Pirineus-Cerdanya) i aviat entraran en funcionament dos equipaments transfronterers, un hospital a Puigcerdà i un escorxador a Ur. Es pot aventurar amb seguretat que Gay de Montellà hi hauria donat el seu suport.

6. Bibliografia

- ALBÓ, Francesc. *La qüestió de les aigües de Lanós. Estudi del projecte del Consell general del Ariège sobre dit llac i del dret a les aigües que en deriven els rius Carol, Segre y Ebro*. Barcelona: Imp. Elzeviriana, 1917.
- ARMENGOL, Ferran. «Francesc Maspons i Anglasesell. Jurista i home d'acció». *VIA. Revista del Centre d'Estudis Jordi Pujol* [Barcelona], núm. 11 (2009), p. 70-81.
- BAQUÉ, Dolors; CARRAL, Carmen. «L'arribada del tren a Puigcerdà: el Transpirinenc Ripoll-Puigcerdà-Ax-les-Termes». A: ASSOCIACIÓ D'ENGINYERS INDUSTRIALS DE CATALUNYA. *Arqueologia de la Comunicació. Actes de les IV Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya*. Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 1999, p. 323-352.
- BERTRAND, Louis. «Vers l'unité latine». *Revue de Deux Mondes* [París], núm. 412 (15 setembre 1916), p. 314-338.
- BIAUGAUD, Michel. *Le tramway de Marignac au Pont du Roy. Les grands projets de lignes ferroviaires au XIXème siècle entre la France et l'Espagne*. Saint-Gaudens: s.e., 2010.
- BRAGULAT, Jaume. *Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanesa. 1901-1925*. Barcelona: s.e., 1969.
- BROUSSE, Emmanuel. *La Cerdagne française*. Nîmes: Lacour-Ollé, 2002 [1a edició: Perpinyà: Libr. de l'Independant, 1896; 2a edició, revisada i ampliada: 1926].
- CAMP, Joaquim de; CATALÀ, Francesc. *Les cases pairals catalanes*. Barcelona: Destino, 1965.
- CLARA, Josep. *El Transpirinenc català: Ripoll-Puigcerdà-La Tor de Querol*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2004.
- . «Els més rics de les altes valls del Ter i del Freser a mitjan segle XIX». *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès* [Ripoll], núm. 2003-2004 (2005), p. 43-50.
- COMADIRA, Narcís. «Sobre el mediterranisme: unes notes». *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme* [Barcelona], núm. 153 (1982), p. 46-51.
- COSTA, Òscar. *L'imaginari imperial. El noucentisme i la política internacional*. Barcelona: Institut Cambó, 2002.
- FOLCH, Hèctor. «Bibliografia de Rafael Gay de Montellà». *Ausa* [Vic], núm. 63 (1969), p. 152-161.

- FORT, Joan. «Els aprofitaments del Freser i afluent entre el 1871 i el 1924». *Ibix* [Ripoll], núm. 3 (2004), p. 55-69.
- GAVAGNIN, Gabriella. *Classicisme i Renaixement: una idea d'Itàlia durant el Noucentisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.
- GAY DE MONTELLÀ, Rafael. *Diez años de política internacional en el Mediterráneo 1904-1914 (ensayo de historia política moderna)*. Madrid: Lib. Española y Extranjera, 1915.
- . *España ante el problema del Mediterráneo*. Barcelona: Bloud y Gay, 1917.
- . «Un problema internacional de importancia. La cuestión de las aguas de Lanós». *Barcelona Financiera: Revista Comercial* [Barcelona], núm. 2 (1926), p. 350-353.
- . «Sobre el projecte d'unió europea». *Economia i Finances: revista quinzenal d'informació i divulgació* [Barcelona], vol. 14, núm. 1 (10 gener 1931), p. 18-23.
- . *Catalunya, nació mediterrània: assaig sobre la formació històrica de la nostra cultura*. Barcelona: Imp. Aleu, Domingo i C., 1933.
- . «Precursors del mediterranisme». *La Revista* [Barcelona], vol. 22, núm. 1 (gener-juny 1936), p. 4-21.
- . *Mediterranismo y atlantismo: tres ensayos*. Barcelona: Juventud, 1943.
- . *Guía de la Cerdaña española y francesa. Descripción geográfica, histórica y turística: excursiones e itinerarios*. Barcelona: Ceretania, 1949.
- . *Llibre de la Cerdanya*. Barcelona: Selecta, 1951.
- . *Valoración hispánica en el mediterráneo: estudios de política internacional*. Madrid: Espasa-Calpe, 1952.
- . *Els Pirineus màgics (de la Vall d'Andorra al Canigó)*. Barcelona: Selecta, 1954.
- . *Llibre del Rosselló*. Barcelona: Selecta, 1959.
- . *La integració d'Europa*. Barcelona: R. Dalmau, 1961.
- . *Vers una economia europea: la integració d'Europa*. Barcelona: R. Dalmau, 1963.
- . *La Cerdanya*. Barcelona: Selecta, 1964.
- GIL, M. Teresa. «El despropòsit del Lanós». *Rufaca* [Puigcerdà], núm. 120 (gener 1992), p. 33-36.
- GONZÁLEZ, Eduardo. «Noucentisme, catalanisme et arc latin». *La pensée de midi* [Marsella], núm. 1 (2000), p. 44-51.
- MIKES, Tünde. «Can Perramon de Bruguera: canvis en un patrimoni i llinatge de muntanya». *Ibix* [Ripoll], núm. 3 (2004), p. 155-163.
- OLLER, Joan. «Rafael Gay i de Montellà». *Ausa* [Vic], núm. 62 (1969), p. 112-117.

- OLIVERAS, Xavier. «L'Arc Mediterrani: origen i evolució d'un concepte espacial (1860-1990)». *Revista de Catalunya* [Barcelona], núm. 265-266 (2010), p. 39-58.
- . «La cooperació transfronterera en la gestió de conques fluvials a la frontera franco-andorrano-espanyola». *Estudis d'Història Agrària* [Barcelona], núm. 23 (2011).
- PIELLA, Pere Jordi. «La connexió ferroviària transpirinenca Puigcerdà-la Tor de Querol». *Revista de Girona* [Girona], núm. 218 (2003), p. 45-51.
- PIGUILLEM, Josep M. *Estudi històric sobre el canal de Puigcerdà*. Puigcerdà: Servei Municipal d'Aigües, 2007.
- PRATS, David. «Rafael Gay de Montellà, el Pirineu i Girona, l'assaig i la llei». *Revista de Girona* [Girona], núm. 229 (2005), p. 56-62.
- QUINTANA, Josep Maria. *Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1891-1981). Literatura i pensament*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.
- REGELSPERGER, Gustave. «Les transpyréneens. Ce qu'on peut en attendre». *Revue Politique et Parlementaire* [París], núm. 136 (octubre 1905), p. 75-94.
- ROCA, Francesc. *El pensament econòmic català (1900-1970) II. La transmissió de les idees econòmiques*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1996.
- SAHLINS, Peter. *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya s. XVII-XIX*. Vic: Eumo, 1993 [original: 1991].
- VALLCORBA, Jaume. *Noucentisme, mediterraneisme i classicisme. Apunts per a la història d'una estètica*. Barcelona: Quaderns Crema, 1994.
- VILA, Pau. *La Cerdanya*. Barcelona: Empúries, 1984 [1a edició: Barcelona: Barcino, 1926].
- VINYET, Josep. «L'estany de Lanós». *Rufaca* [Puigcerdà], núm. 85 (novembre 1988), p. 19-21.
- . «Homenatge al poeta Joan Maragall». *Rufaca* [Puigcerdà], núm. 97 (desembre 1989), p. 21-25.
- . «Setmana Santa a Puigcerdà en el segle XIV». *Rufaca* [Puigcerdà], núm. 123 (abril 1992), p. 31-34.

Arxius digitals consultats:

Arxiu de Revistes Catalanes Antiques (www.bnc.cat/digital/arca)

Gallica: bibliothèque numérique (www.gallica.bnf.fr)

Hemeroteca de La Vanguardia (www.lavanguardia.es/hemeroteca)

Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions de Girona (www.girona.cat/sgdap/cat/premsa)

Xarxa d'Arxius Comarcals: premsa digitalitzada (xacpremsa.cultura.gencat.cat)